

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу загального та порівняльного мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України Сергія Семеновича Єрмоленка на дисертацію Олексія Олександровича Борисова «Типологія британських та українських діалогових дискурсивних практик» (К., 2017, 543 с. з додатк.), подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

З лінгвістичної лабораторії проф. А.В.Корольової виходить наступна дисертаційна праця, присвячена зіставно-типологічному вивченню англійської та української мов. З огляду на це дозволю собі коротко нагадати те, що я сказав із приводу саме такого вибору об'єкта міжмовного зіставлення, коли минулої осені виступав на захисті п. М. Шутової, теж випускниці цієї ж лабораторії. Отож вибір як об'єкта зіставного аналізу саме англійського (конкретніше ж англобританського) та українського мовного матеріалу видається мені і доцільним, і актуальним, і важать у цьому, з одного боку, традиційний престиж британської культури взагалі й англобританської мовної культури зокрібно, а з іншого боку, близькість вітчизняному дослідникові фактажу саме української мови, багатство мовно-культурних інтуїцій, які є йому доступними, – а це є чинником, що його важливість годі переоцінити. Через це – і тут я вже переходжу до розгляду дисертаційного дослідження Олексія Олександровича Борисова – так от, через це розгляд українських діалогічних практик через призму аналогічних практик англобританських і навпаки, таке взаємне проектування матеріалу однієї з цих мов у площину іншої мови – усе це є евристично виправданим, подібне зіставлення покликане, зокрема, висвітлити такі риси українського узусу у сфері мовної комунікації, які показують нам динаміку цієї сфери у мовнокультурному вимірі, показують, яким чином тут поєднується старе і

нове, традиційні і новітні моделі і цінності; водночас це допомагає по-новому поглянути і на реалії англобританського мовного існування.

Перш ніж перейти від цієї загальної оцінки теми рецензованої роботи до її конкретної характеристики за рубриками передбаченої ДАКом схеми, інакше кажучи, перш ніж схарактеризувати дисертацію п. Борисова з погляду її наукової новизни та оригінальності, актуальності тощо, мені хотілося б сказати про інше, а саме, про наукову відвагу дисертанта, тобто про ту його рису як дослідника, що дозволила йому наважитися звернутися у своїх наукових пошуках до явища діалогу і до проблематики діалогічного мовлення. Складність цього вибору полягає, як на мене, у складності, плинності, неоднозначності, часом навіть невловимості тих об'єктів і явищ, а також їх відношень і зв'язків, що їх теоретико-методологічний апарат студій у царині діалогу (і, відповідним чином, монологу), покликаний ідентифікувати, описати і проаналізувати. Усе це вимагає від науковця-лінгвіста бездоганного володіння теорією і методологією; а краще сказати, вживши множину, що досліднику тут потрібне знання різних сучасних теорій і методик аналізу відповідних мовних явищ; також тут потрібен досвід формування і застосування теоретико-методологічного апарату, адекватного темі дисертації, нарешті, тут потрібна і така незбагненна і нез'ясовна, але від того аж ніяк не менш відчутна річ, як дослідницька інтуїція, чутливість до відповідних рис і властивостей діалогічного мовлення. Є всі підстави стверджувати, що нинішній дисертант, О.О.Борисов, усе це, ці необхідні риси в собі має і, отже, є на висоті тих вимог, які перед ним ставить предмет його дисертації, її мета та завдання, що їх дисертант, зі свого боку, перед собою поставив.

Що ж до труднощів студій у царині аналізу діалогу, то на перший погляд, особливо якщо підходити до окреслення цього поняття, його обсягу та змісту з позиції зовнішньо-формальної, – усе тут ніби ясно: приміром, коли дисертантові ставлять питання, а він на них відповідає, то це, звісно діалог, а коли опонент читає свій відгук, то це вже монолог? Поки він його

читає, то, мабуть, саме так, це монолог, але щойно він закінчиться і слово нададуть дисертантові, то на зміну монологу приходять діалог, і відгук стає реплікою, більш чи менш розлогою, у цьому науковому інтерактивному обміні. Це все, однак, досить елементарно, натомість справжні складнощі очікують дослідника тоді, коли мова йтиме про розуміння – адже ж саме розуміння є сенсом і метою осмисленого – підкреслюю, саме осмисленого – спілкування. Можна припускати, що розуміння має – тут і деінде – двоїстий характер, виступає водночас і як ἔργον, і як ἐνέργεια, як постійне становлення, котре, однак, аж ніяк не має розгортатись у напрямку того, що Гегель називав «поганою нескінченністю», *schlecht Unendliche*.

Зараз у зв'язку з цією проблематикою прийнято орієнтуватись на М.М.Бахтіна, тим часом видаються гідними уваги, скажімо, і ті зауваження і спостереження на тему діалогу, що їх зробив М.Л.Гаспаров у своїх «Записях и выписках» (М.: НЛО, 2001), полемізуючи з Бахтіним, приміром, ті з них, що торкаються нерозуміння, і то цілковитого, як передумови, чи, якщо завгодно, пресупозиції, діалогу (звісно, тут ідеться про такий діалог, який не стосується аксіоматичних, чи фігурно наочних, як висловлювався О.Ф.Лосєв, речей) (водночас згадаю і про заперечення, висунуті Гаспарову, приміром, ті, які містяться у праці К.Емерсон «Двадцать пять лет спустя: Гаспаров о Бахтине», Вопросы литературы, 2006, № 2). Серед іншого, академік Гаспаров стверджував: «Даже когда разговаривают живые люди, мы сплошь и рядом слышим не диалог, а два нашинкованных монолога. Каждый из собеседников по ходу диалога конструирует удобный ему образ собеседника»; можна згадати його ж думки про егоцентризм і авторитарність позиції Бахтіна у боротьбі останнього проти тієї ж самої авторитарності, також його, тобто Гаспарова (зрештою, не лише його), думки про множинність, диференційованість особи кожного співбесідника тощо. Такі твердження можна і треба сприймати *cum grano salis*, і ця грудка солі може бути більшою чи меншою, але в кожному разі ігнорувати їх не спосіб.

І от у світлі цих міркувань дисертація п. Борисова видається актуальною і сама по собі, і з огляду на її ширшу теоретичну значущість, тобто про те значення, що його матеріали праці отримують у ширшому теоретиколінгвістичному і лінгвофілософському контексті, серед іншого, і для з'ясування фундаментальних рис діалогу як такого, і для подальшого вивчення ролі діалогічності як засадничої властивості культури та її механізмів. Зокрема, істотним – тут я переходжу вже до «устрою» рецензованої дисертації, до її теоретико-методологічного апарату, – так от, методологічно істотним у ній є те, що автор розглядає не діалогічне мовлення як таке, і не окремий його жанровий різновид, а цілий спектр діалогічних жанрів, уживаних у сучасному англобританському й українському діалогічних дискурсах. І хоча про вичерпність списку тут мова іти, звісно, не може хоча б із огляду на умовність будь-якої класифікації (тут і деінде; я вже не кажу про вимушено обмежені предметні рамки дисертаційного дослідження), але ж вибір, здійснений автором, є, так би мовити, цілком репрезентативним, а наслідки застосованого ним підходу до вивчення згаданих жанрів є переконливими самі по собі, і водночас промовистими і з точки зору завдань розвитку цілої низки загальнотеоретичних лінгвістичних дисциплін.

Отож дисертант у своєму підході до генології діалогічних різновидів застосовує спершу протиставлення усного, писемного і віртуального діалогів, і це йому дозволяє охопити як те, що існує у цій царині здавна, так і те, що виникло вже за новітніх часів і співіснує, отже, з традиційним. У площині усного діалогу він далі проводить розрізнення між природно-побутовим діалогом і діалогом у рамках соціально-політичних діалогових дискурсивних практик. У межах цих двох останніх різновидів далі автор виділяє уже конкретні жанри (у першому це розмова, бесіда, суперечка і сварка, а в другому розглядаються такі жанри, як інтерв'ю, діалог у ток-шоу і політичні дебати). Письмовий різновид соціально-побутового діалогу висвітлюється в дисертації на матеріалі листів, надісланих до редакцій ЗМІ, і тут

вирізняються такі види, як листовні відгуки, зізнання і запитання; нарешті, у плані віртуальних діалогів до розгляду залучаються відомості інтернет-чатів, блогів і форумів. Усі названі конкретні жанри отримують комплексну характеристику шляхом застосування набору параметрів; при цьому методологічно і також теоретично дуже істотною рисою є те, що в роботі тут застосовується єдина матриця, єдиний набір таких параметрів, унаслідок чого логічне конструювання моделей конкретних жанрів постає як наслідок смислового розгортання єдиної узагальненої моделі діалогу.

Іншою важливою рисою цієї параметричної матриці є те, що вона включає, поряд з іманентно-структурними параметрами (фонетико-графічним, граматичним, лексико-стилістичним), також і такий, що має відношення до мовленнєвих актів і співвідносних із ними комунікативних стратегій і тактик. Стосовно останнього звертає на себе увагу фіксація дисертантом різних ступенів кооперативності в різних жанрових відмінах. Ці останні спостереження мають безпосереднє відношення до проблеми засад успішної комунікації, які складають підґрунтя різних мовленнєвих актів; конкретніше, ці висновки підтримують висунуті А.Вежбицькою (A.Wierzbicka. *The ignorative: the semantics of speech acts // International review of Slavic linguistics. – 1977. – Vol. 2. – № 2-3*) і А.Окопень-Славінської (A. Okopień-Sławińska. *Semantyka wypowiedzi poetyckiej. – Kraków: Universitas, 2001. – S. 48-49*) думки про те, що апріорне постулювання лише «позитивних» засад має своїм негативним евристичним наслідком те, що воно витісняє за межі лінгвістичного аналізу, так би мовити, маргіналізує випадки нещирості чи брехні, мовлення «не по суті» і под.

Як я вже відзначив, неможливо в рамках окремого дисертаційного дослідження охопити всю жанрову різноманітність діалогічного спілкування. А однак все ж хочеться вказати на деякі комунікативні різновиди, як приватно-неформальні, так і інституціональні, висвітлення яких, як видається, становило б особливий інтерес у плані характеристики етнокультурної специфіки діалогічного узусу англійської та української мов.

Конкретніше, я маю на увазі ті діалоги, які відбуваються між клієнтом і працівником у сфері торгівлі чи послуг, а також і такі діалоги, що мають місце між незнайомими людьми, як то кажуть, «на вулиці» в ситуації, коли хтось звертається до когось, щоби довідатися про щось, скажімо, про певну адресу. Колись різниця у мовленнєвій (та й не лише мовленнєвій) поведінці закордонних і вітчизняних продавців, узагалі відмінності етикету спілкування за цих обставин – колись ці речі вражали радянську людину на Заході не менше, ніж товарна пропозиція там і тут. Зміни, які зараз відбуваються у нас в цьому плані, свідчать не лише про зсуви у комунікативному мовно-культурному узусі, вони також є індикаторами динаміки соціокультурних орієнтацій і налаштувань, серед іншого, і тих із них, що є зумовленими чинниками як суто економічними, так і суспільно-політичними. Адже для таких діалогів у СРСР важило не лише те, що попит переважав над пропозицією, унаслідок чого продавець опинявся в асиметричній і від того ускладненій комунікативній ситуації, де покупців було багато, а він, продавець, був одним (звідки і його типова репліка «вас багато, а я один»). Не менш важливим було й те, що радянська культура була культурою всебічного насильства, у комунікативному плані аж ніяк не налаштованою на діалог, на порозуміння, на створення і підтримання, навіть культивування кооперативного мовного контакту в різних площинах життя. Зараз деякі старі звички повільно, але відходять, водночас, скажімо, звичай покупця втручатись у розмову продавця з іншим покупцем чи, наприклад, звичка не дякувати перехожому за отриману від нього на вулиці інформацію, узагалі мінімальна орієнтація на адресата, скупе вживання елементів із фатичною функцією – це все починає, здається, сприйматися хай навіть як і ще досить типове, але водночас як щось негативно конотоване в культурі діалогічних практик. Інакше кажучи, ми вже помічаємо такі речі, вони звертають на себе увагу. І от саме жанри, у яких ці явища виступають, мені здається, є вартими того, щоб на них звернути увагу і при міжмовному зіставленні, об'єктом якого є діалогічні практики.

У цьому ж зв'язку мені хотілося б привернути увагу до іншого випадку таких практик, випадку, що знаходиться у соціально-політичній площині; випадок цей конкретний, але не позбавлений водночас і теоретико-методологічного інтересу. У класифікаційному ж плані йдеться про стосунок такого жанру, як сварка, до жанру політичних дебатів і про гібридні явища, які тут є можливими, отже, про можливість і доцільність відповідної кваліфікації деяких мовних ситуацій у парламенті. І тут два приклади спадають на думку, один значно давніший, пов'язаний з іменем тодішнього прем'єр-міністра уряду її величності Дізраелі, інший – уже з нових часів і пов'язаний із нашим депутатом Бродським. Отож обох їх, кожного у своєму парламенті, їхні політичні опоненти взяли на кпини через їхнє єврейське походження. У цій ситуації Михайло Бродський – обурений, підкреслю, цілком справедливо – не знайшов, однак, нічого кращого зробити у відповідь, як почати плювати у свого супротивника. Натомість відповідь, що її дав Бенджамін Дізраелі лорд Біконсфілд була такою, що завдяки своїй бездоганній коректності за формою і сповненої вбивчого сарказму змісту ця його репліка ввійшла до фонду крилатих виразів англійської мови і через це фігурує у відповідних ептонімічних та інших джерелах. Ось ця відповідь Дізраелі: «Yes, I am a Jew, and when the ancestors of the right honorable gentleman were brutal savages in an unknown island, mine were priests in the temple of Solomon» – «Так, я єврей, і в той час, коли предки високошановного джентльмена були звіроподібними дикунами на нікому не відомому острові, мої предки були священиками у храмі Соломона».

Зіставлення цих двох прикладів ведення парламентського діалогу з елементами сварки – а образа робить суперечку сваркою – це зіставлення є промовистим у багатьох відношеннях, серед іншого, воно кидає світло на суто семіотичні механізми, які лежать у підґрунті соціокультурних моделей поведінки в обох лінгвокультурних спільнотах: на відміну від реакції Бродського, відповідь Дізраелі демонструє таке непряме, непропорційне співвідношення між формою і змістом, яке притаманне для культур із

високим ступенем розвитку. Але цей приклад дає водночас привід згадати і про інше етнокультурне підґрунтя культури політичного спілкування, а саме, про культивування цієї культури, про таку форму цього культивування, якою є так звані Unions у Оксфорді та Кембріджі, тобто ті дискусійні студентські клуби в цих елітарних університетах, які і прищеплюють майбутнім політикам відповідні навички і, сказати б, смаки. Я у дисертації О.О.Борисова згадки про такі клуби і таке підґрунтя не знайшов, а вона, ця згадка, тут, при висвітленні питання про діалоги у парламенті, як видається, зовсім не була б зайвою.

Чотирьом дослідницьким розділам дисертації передують два вступні, оглядово-аналітичний і методологічний. Обидва вони є змістовними і цікавими, а за кількістю сторінок цілком вкладаються у межі, визначені приписами ДАКу; можна сказати, що обидва розділи цілком відповідають грайсовій zasadі «be relevant», інакше кажучи, вони обидва максимально працюють на подальші власне дослідницькі розділи, що вигідно відрізняє працю О.О.Борисова від тих дисертацій, де відповідні розділи є водночас і роздутими за обсягом, і нерелевантними за своїм змістом.

Виклад п. Борисова на загал є ясным, прозорим і послідовним, але мені здається, що йому все ж шкодить надмір абревіатур. Про це явище критично відгукувався ще Ю.О.Жлуктенко десь на початку 70-х років. Звісно ж, розшифрувати ці абревіатури допомагає їх список на с. 24, про зміст деяких можна взагалі здогадатися з контексту, але, як на мене, їх у тексті роботи все ж забагато. З точки зору психосеміотичних механізмів сприйняття писемної інформації доцільно, щоби відповідні позначення мали прозору мотивацію, відповідали критерію композитивності.

Водночас дисертації не зашкодив би – якщо він тільки дозволяється новими приписами – глосарій основних термінопонять, ужитих у роботі; можливо, там можна було б навести і необхідні абревіатури. Наявність відповідного складника у структурі тексту роботи видається дуже бажаною.

Ще одне зауваження стосується упорядкування бібліографії. У дисертації як наукова література, так і джерела мовного матеріалу подано єдиним зведеним списком. Це, наскільки розумію, теж дозволяється ДАКом, але я і тут є прихильником традиційного підходу, згідно з яким окремо подаються наукові джерела, окремо – довідкова література і словники, а потім, також окремо, і список джерел фактологічного матеріалу.

Ну і, гадаю, з того, що я сказав раніше, видно іще одне моє зауваження: вважаю, що дисертантові варто було б уживати щодо діалогічних дискурсивних практик, поряд із окресленням *українські*, окреслення *англобританські*: адже йдеться про одиниці та явища, притаманні саме англійській мові, причому в її британському варіанті; натомість окреслення *британський* у його лінгвістичному розумінні є потенційно таким, що може викликати непорозуміння.

Насамкінець згадаю і додатки дисертації п. Борисова. Для читачів роботи ці додатки виступають як by-product його дослідження, так би мовити, і то такий by-product, що має безперечно істотне самостійне наукове значення, з одного боку, а з іншого – це водночас інтегральний складник тексту дослідження, не менш істотний у плані його цілісної концептуально-методологічної конструкції і розбудови цієї конструкції як у межах нинішньої роботи, так і у перспективі подальших досліджень на її ґрунті.

З усього сказаного вже цілком ясно, що загальна оцінка дисертаційного дослідження Олексія Олександровича Борисова може бути лише позитивною. Мету дослідження досягнуто, завдання, що їх перед собою поставив дисертант, успішно виконано. Рецензована дисертація в цілому перебуває на висоті всіх відповідних вимог. Вона становить цілісне, завершене і самостійне дослідження, яке присвячене темі, водночас новій і актуальній для сучасного зіставно-типологічного мовознавства, для лінгвоукраїністики і лінгвоанглїстики і, крім того, значущій для студій у галузі лінгвокультурології, теорії комунікації, лінгвопрагматики, теорії мовленнєвих актів тощо. Зміст цієї праці відзначається глибиною й доказовістю

теоретичного опрацювання об'єкта вивчення. Ця праця виконана на адекватному науковому рівні, із коректним застосуванням багатого теоретико-методологічного апарату і з використанням надійної фактологічної бази, наслідком чого стала достовірність отриманих результатів, зроблених автором спостережень та висновків. Усе це зумовлює наукову, зокрема теоретиколінгвістичну та прикладну, вагомість цього дослідження, яке, до того ж, отримало достатню апробацію на наукових форумах і належним чином представлено в авторефераті і друкованих працях дисертанта. Дисертація також не містить положень з інших досліджень, запозичених без необхідних посилань. Усі покликання є коректними.

На підставі ознайомлення з дисертацією, текстом автореферату, фаховими публікаціями, монографією, вважаю, що за своєю актуальністю, науковою новизною і практичним значенням одержаних результатів дисертація О.О. Борисова “Типологія британських та українських діалогових дискурсивних практик” є самостійним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її автор, Борисов Олексій Олександрович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Провідний науковий співробітник
відділу загального і порівняльного мовознавства
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
доктор філологічних наук, професор

С. С. Єрмоленко

